

קניות בזמני sale של סוף השנה האזרחית

פתיחה

כותב רש"י על אתר:

"שאינ מעוטרת מותר - דבאותן שאין מעוטרת לא שקלי מיניהו מכסא לעבודת כוכבים ולא מטיא לעבודת כוכבים הנאה מיניהו. ואי משום דנושא ונותן ביום אידם ה"מ לזבונא להו דלמא מזבן ליה בהמה ואזיל ומקריב לה לעבודת כוכבים. אי נמי דרך לוקח להיות שמח ואזיל ומודי אבל למזבן מיניהו דבר המתקיים שרי דסתם מוכר עצב הוא" (יב:).

אם כן, רש"י מביא שני תירוצים, השונים במוקד הסברם.

על פי ההסבר הראשון, מוקד האיסור בקנייה בחנויות המעוטרת הוא הישראל, והחשש כי הדמים שהוא יתן, יביאו ויחזקו את מוסדות הע"ז. מכיון שמן החנויות שאינן מעוטרת לא נלקח מס, לכן אין איסור לקנות מהם.

על פי ההסבר השני, החילוק בין הרישא לסיפא של המשנה הינו בין דבר המתקיים, לדבר שאינו מתקיים. בדבר המתקיים, חזקה על המוכר כי הוא עצב בעת מכירתו, ולכן אף ברמת הלכתחלה ניתן למכור סחורה שכזאת.

כדי להבין את תרוצו השני של רש"י, עלינו לעיין בדברי הגמרא במסכת ב"ב (מז:). במסגרת הדיון על דינו של אדם שאנסו אותו למכור מנכסיו, אומרת הגמרא כי: 'כל דמזבין איניש, אי לאו דאניס לא הוה מזבין, ואפילו הכי זביניה זביני'. כלומר, לשיטת הגמרא, כל מכר הוא תוצאה של ויתור. לאדם יש היקף משאבים מצומצם ובכדי להתקיים עליו לוותר על משאביו ותמורתם לקבל את משאבים החסרים לו. פעולת הויתור גורמת לאדם עצבות שכן הוא היה מעדיף לשמור על משאביו ולא לחלקם לאחרים.

רש"י בפרושו למשנה כאן מחדש כי דברי הגמרא הללו, אמורים רק לגבי מוצרים שאינן מתכלים. במוצרים שמתכלים, האדם חפץ במכירה שכן זאת מצילה אותו מהפסד הקרן.

מתוך הסברו השני של רש"י עולה כי מטרת איסור המסחר עם גוי בתקופה יום אידו, נובעת מהרצון להרחיק את הנוכרי מן העבודה זרה שלו. על ידי שהיהודים ימנעו מלסחור עם הגוי בימי אידו, הגוי יתעצב ואולי על ידי כך ימנע מלעבוד עבודה זרה³.

חנויות המעוטרת

כאמור הראשונים נתנו תרוצים שונים כיצד התירה המשנה לסחור עם עכו"ם בחנות שאינה מעוטרת. בגמרא על אתר, נחלקו האמוראים בגוף האיסור:

"אמר רשב"ל: לא שנו אלא מעוטרת בוורד והדס, דקא מתהני מריחא, אבל מעוטרת בפירות - מותרות;

אנשים המתגוררים מחוץ לארץ ישראל, יודעים כי סוף השנה האזרחית מביא עמו הנחות מרובות. חנויות רבות מעטרת את פתחיהם בסמני החג, עצי אשוח ובובות סנטה קלאוס. האם מותר לרכוש בחנויות אלו בתקופה זו של השנה?

בשיעורים הקודמים הצגנו את הדעות השונות בפוסקים לגבי מעמד הנצרות בימינו. האם לדעת הסוברים כי הנוצרים בזה"ז אדוקים בע"ז שלהם, יהיה אסור לרכוש בחנויות שלהם?

בשיעור זה ננסה נעמוד על היבטים השונים של איסור הנאה מעבודת כוכבים כפי שהוא בא לידי ביטוי בצורות המסחר השונות.

המשנה

המשנה הרביעית בפרק הראשון, ממשיכה לעסוק בעייני משא ומתן עם גוים בתקופת יום אידם. במשנה ישנן שלושה הלכות שונות:

"עיר שיש בה ע"ז - חוצה לה מותר (במשא ומתן). היה חוצה לה ע"ז תוכה מותר.

מהו לילך לשם? בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אסור, ואם היה יכול להלך בה למקום אחר מותר. עיר שיש בה ע"ז והיו בה חנויות מעוטרת ושאינן מעוטרת, זה היה מעשה בבית שאן ואמרו חכמים המעוטרת אסורות ושאינן מעוטרת מותרות".

לכאורה, ההלכה הראשונה והשלישית במשנה סותרות זו את זו. שכן אם המשנה אוסרת כל קיום משא ומתן בתוך שטחי העיר בה מתקיים הפולחן, מדוע יהיה מותר לרכוש בחנויות שאינן מעוטרת בשטחי אותה עיר?

התשובה הראשונית שניתן לתת, הינה כי יש להבחין בין המצב לכתחילה ובין המצב בדיעבד. לכתחילה, יש לפסוק כמו ההלכה הראשונה במשנה, כי בתוך העיר נאסר המשא ומתן עם הגוים. אולם, בדיעבד, במידה ואדם קבע את מקומו במקום ע"ז, חכמים נתנו לו את הכללים לשהייה במקום. כך לדוגמה בבית שאן אסרו חכמים את הקנייה בחנויות המעוטרת אך התירו את החנויות שאינן מעוטרת¹.

הראשונים לא קבלו את התשובה הזו, והם ניסו להסביר את המשנה ברובד הלכתחלה².

1 הראשונים לאורך כל הפרק הראשון מנמקים מדוע בזמנם אין מקדים על איסורי מסחר עם העכו"ם. כאן אנו עדים לעובדה מעניינת המציינת כי כבר בתקופת המשנה נמצאו היתרים לנמצא בסביבה נוכרית.

2 גם הגמרא עסקה בניתוח הדין השלישי של המשנה. ברם היא עסקה בעיקר בסיבת איסור הקנייה בחנויות המעוטרת, ולכאורה אך טבעי היה לומר שהדין הוא סימטרי. בהעדר טעם האיסור הקנייה מותרת. ברם כפי שאנו רואים לאור ניתוח הדינים במשניות הסמוכות אין הדבר פשוט כלל ועיקר.

3 יש לציין כי מדברי הירושלמי על אתר עולים דברים דומים. מדבריו עולה כי מטרת איסורים אלו הינה לא לתת לגיטימציה לעבודה זרה. כל מתן לגיטימציה לגוי שמקרב אותו לעבוד את העבודה זרה שלו – נאסרה.

לחנויות המעטרות: רשב"ל הבין כי איסור הנאה בע"ז כולל בתוכו רק הנאה מהחפצא של ע"ז, ברם ר"י הרחיב את הדברים ואסר את הכניסה גם כאשר אין הנאה מהחפצא אלא נוצרת אינטראקציה בין הצדדים.

הריטב"א בחידושו מנסה לעמוד על ה'קל וחומר' אותו מביא ר' יוחנן:

"ורבי יוחנן סבר דק"ו הוי דבנהנה אסרה תורה כל מאומה אע"ג דממעט לע"ז, כל שכן במהנה שרוצה בקיומה שאסור בכל ענין ואפילו בכי האי גוונא. והלכתא כר' יוחנן".

נתינת מיסים לע"ז או לחילופין הרחה של ע"ז, הן סוגים של אינטראקציה. לכאורה התורה לא היתה צריכה לאסור הנאה מע"ז שאינה נובעת מכבוד לאליל. להיפך, כל שימוש של אדם לצרכיו בחפצי 'הקודש' מפחיתה מכבודם. ברם התורה רצתה להרחיק את האדם ככל שאפשר מע"ז. לדעת רשב"ל התורה הגדירה את העבודה זרה כחרם, ומכאן זאת היא אסרה כל אינטראקציה עם החפץ. ר"י גזר מכאן שעניין האינטראקציה אינו מצומצם להנאה ישירה מהחפץ, אלא גם לקישור שיביא לקיומה של עבודה זרה.

פסיקת ההלכה

כפי שצוטט לעיל, הריטב"א בסוגייתנו פוסק כר' יוחנן ולדעתו קנייה בחנויות המעטרות אסורה מהתורה. הרמב"ם (עבודה זרה פ"ט, הלכה יב) אוסר את 'הנאה' מחנויות המעטרות, ברם הוא לא מציין מהו אופן הנאה. בהמשך הלכה הוא אוסר להנות את בעלי החנות בשכר. מכאן נראה כי הרמב"ם פסק כר"י שלא אסר הנאה מהחפצא של ע"ז בדווקא אלא אינטראקציה עם הע"ז. חשוב להדגיש כי פרק ט' בהלכות ע"ז עוסק בכל הרחקות שעשו חכמים בפרק הראשון של מסכת ע"ז, ולאור זאת ניתן לומר שהשקפת הרמב"ם כי הכניסה לחנויות המעטרות אסורה מדברי סופרים בלבד, בניגוד לריטב"א לעיל שסבר כי מדובר באיסור תורה.

הנאה ממוסדות עבודת כוכבים

המשנה בפרק רביעי דנה אף היא בשימוש עקיף בעבודה זרה:

"עבודת כוכבים שהיה לה גינה או מרחץ – נהנין מהן שלא בטובה ואין נהנין מהן בטובה" (נא:).

"נהנין ממנה שלא בטובה – שלא יעלו שכר לכוזרים, דאין הקדש לעבודת כוכבים" (רש"י שם).

לעיל ראינו כי לשיטת הרמב"ם הנאה מעבודת כוכבים אסורה בשני לאוים. מדוע אם כן כאשר מדובר 'בהנאה שלא בטובה' הדבר מותר?

נראה כי יש לחלק בין הנאה ממפעליה של עבודה זרה, לבין משמשיה ותקרובותיה. כלומר, אם לבית ע"ז יש מפעלים שונים המשמשים את הציבור והם אינם קשורים באופן ישיר לע"ז, לא חל עליהם איסור 'לא ידבק בידך מאומה מן החרם'. רק על האביזרים הדתיים עצמם חל איסור הנאה, אולם קרבה לע"ז שהיא תועלתנית בלבד - לא נאסרה.

מאי טעמא? דאמר קרא: 'לא ידבק בידך מאומה מן החרם' (דברים י"ג), נהנה הוא דאסור, אבל מהנה שרי. ורבי יוחנן אמר: אפילו מעוטרת בפירות נמי אסור, ק"ו: נהנה אסור, מהנה לא כל שכן?" (יב:).

לדעת רשב"ל, סיבת האיסור היא הנאה מע"ז והמקור לדבריו הוא הפסוק 'לא ידבק בידך מאומה מן החרם'. לעומתו, לדעת ר' יוחנן מדובר במערכת של דינים האוסרים כל תמיכה והכרה בעבודת כוכבים.

לכאורה, ר"י ורשב"ל נחלקו בשאלה האם איסור הכניסה לחנות מעוטרת שייך לאיסור הכללי של הנאה מע"ז או שמא מדובר באיסור עצמאי. לפני שנעיין בגוף המחלוקת, נסקור בצורה קצרה את השיטות השונות באיסור הנאה מעבודת כוכבים.

איסור הנאה מעבודת כוכבים

הרמב"ם בפרק ז' מהלכות עבודת כוכבים מגדיר את הקיפו של איסור הנאה:

"עבודת כוכבים ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנאמר 'לא תביא תועבה אל ביתך'. וכל הנהנה באחד מכל אלו לוקה שתיים, אחת משום 'לא תביא', ואחת משום 'לא ידבק בידך מאומה מן החרם'".

המקור לדברי הרמב"ם הינו הגמרא במכות (כב). המביאה את שני המקורות המוזכרים בדברי הרמב"ם כמקור לאיסור הנאה מע"ז. כפילות זו, הכניסה את הראשונים למבוכה. הרמב"ם כאמור ראה את הדברים כשתי מקורות נפרדים, ברם הרמב"ן בספר המצוות בשורש התשיעי הבין שמדובר בלאו אחד.

האחרונים התלבטו במשמעות הפיצול שעושה הרמב"ם, בעל הלב שמח (סה"מ השורש התשיעי ד"ה 'כתב ושם אמרו עוד המבשל עצי') מדקדק בלשונו של הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת כד, כה) ומסביר את משמעות הפיצול: איסור 'לא ידבק' מחייב הנאה מגוף העבודה זרה, ואילו הלאו של 'לא תביא' איננו מחייב הנאה בדווקא, אלא אוסר כל חיבור⁴ לחפצא של הע"ז⁵ והכנסתו להון האישי⁶.

ברם הרמב"ן התקשה לקבל את הפיצול הנ"ל. הרמב"ן מודה לרמב"ם שקיימת תשתית בפסוקים לפיצול, שכן האיסור 'לא ידבק' נאמר לגבי עיר הנדחת ולא לגבי ע"ז. אך לדעתו הקישור שעשו חז"ל מצביע על קיומו של איסור כללי של הנאה מן החרם.

א"כ נמצאנו למדים שהראשונים נחלקו בשאלה האם איסורי קרבה לע"ז מחייבים פעולה של הנאה פיזית. לענ"ד זאת גם היתה התשתית למחלוקתם של רשב"ל ור"י באיסור הכניסה

4 הדקדוק מבוסס על לשונו של הרמב"ם שם 'זהירנו מחבר ע"ז אל ממונו'.

5 הד לדברים מצוי בדברי המשנה בע"ז כא. האוסרת להשכיר בית דירה לנוכרי משום שכך הוא מכניס ע"ז לדירתו, וזאת משום הלאו של 'לא תביא תועבה אל ביתך'.

6 אם נדייק נאמר כך, כאשר אין הנאה פיזית מגוף החפץ הקרבה לחפצא דורשת קניין המדיק באדם מן החרם.

נתינת מיסים לעבודת כוכבים

בעקבות הסוגיות הנ"ל, אנו מוצאים בראשונים דיונים ענפים בגדרי ההיתרים השונים בהעברות כספים לנוכרים כאשר קיים חשש שאלו יגיעו לקופת הע"ז. כך לדוגמה, המשנה אותה הזכרנו לעיל, עוסקת בהנאה ממרחץ בו יש שותפות לע"ז, ומתירה את השימוש במרחץ באופנים מסוימים, גם כשזאת נעשית לטובה. הגמרא על אתר מבינה שהטובה בה עוסקת המשנה היא טובה לכומרי הע"ז, ברם היא לא מבארת מה טיבה של 'הטובה', טובה ממונית או טובת דברים. לדעת רש"י מדובר בטובה ממונית, קרי תשלום כסף עבור השימוש במרחץ המעשיר את כומרי הע"ז. הראב"ד לעומתו סבור שמדובר במחווה והכרת הטוב לכומרי ע"ז על שימוש במרחץ.⁷ במה נחלקו הראשונים?

לכאורה ניתן לומר שהם נחלקו במחלוקת ר' יוחנן ורשב"ל האם 'מהנה' נכלל באיסור לא 'ידבק בידך מאומה מן החרם'. רש"י סובר כרשב"ל שאין איסור לתת כספים העלולים לשמש את הע"ז,⁸ ברם הראב"ד סבר כי גם כאשר הכספים אינם מעשירים באופן ישיר את פולחן הע"ז, כל חיזוק פיננסי למערכת המקיפה את הע"ז, מחזק בסופו של דבר את הע"ז, ולא ניתן לנתק בין השניים.⁹

הרמב"ן מציע גישת בניינים: ר' יוחנן אסר דווקא נתינת מיסים לעכ"ם, ברם תשלום עבור תוצרת אינו מוגדר 'כרווח' אלא כתמורה.

יריד של עבודת כוכבים

לסיום, נעסוק בגדרים המיוחדים של קנייה בעונת היריד. אומרת הגמרא:

"מיתבי...מכאן אמרו, הנושא ונותן בשוק של עבודת כוכבים – בהמה תיעקר, פירות כסות וכלים ירקבו, מעות וכלי מתכות יוליכם לים המלח... והא תניא הולכין ליריד של עבודת כוכבים ולוקחין מהן בהמה, עבדים ושפחות, בתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם..." (ג.)

הגמרא מעמתת בין שתי ברייתות בנוגע לדין הסחורה הנקנית ביריד של עבודה זרה. הגמרא שם מביאה את שיטת ר"י הסבור שהפער בין הברייתות נובע מהעובדה הפשוטה שהראשונה עוסקת בקנייה מסוחרים המעלים מכס לע"ז, והשנייה בקונה מבעל הבית שאינו מעלה מיסים.¹⁰

בראשונים מופיע דרך נוספת לשוב הברייתות, והיא השיקול של דבר האבד. מאחר שהאיסור להנות מסחורה הנמכרת ביריד הוא דרבנן ניתן לומר שחכמים לא אסרו את הקנייה במקום שהדבר עלול להביא להפסד, והתירו לרכוש כל מוצרי הבסיס שסביר להניח כי ביום היריד מחירים הוא זול יותר.

פוסק השולחן ערוך:

"הולכים ליריד של עובדי כוכבים ולוקחים מהם בהמה עבדים ושפחות ובתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהם. במה דברים אמורים בלוקח מבעל הבית שאינו נותן מכס..." (יורה דעה, סי' קמ"ט, סעיף ג).

ומעניינים מאוד דברי הש"ך על פסק זה:

"הולכים ליריד כו' - כתב הטור בשם הרא"ש דאפילו ביום חגם שרי משום דלמא לא משכח ליה אלא ביריד והוה ליה דבר האבד. וכתב הר"ן דהיינו דוקא בדברים שצריך להם לעצמו אבל להשתכר בהן לא דהנאת ריוח לא מקרי דבר האבד ומביאו ב"י וד"מ. מיהו כל זה מדינא, אבל האידנא הכל שרי כמ"ש הרא"ש וטור ושאר פוסקים דלאו עובדי עבודת כוכבים הן וכדלעיל ס"ס קמ"ח ולקמן סעיף ד' וכ"כ הב"ח ס"ס זה דהאידנא אין חוששין לשום דבר ונהגו היתר אף ביריד ביום אידם ואפילו נותנים מכס לכומרים" (שם).

המצב היום

כפי שראינו ישנם ראשונים רבים היוצאים מתוך נקודת הנחה שהמוקד באיסורי מסחר עם נוכרים הוא היהודי העלול להתחבר לע"ז. לכן במקרים שבהם ברור שצורת התקשורת היא תועלתנית גרידא - התקשרות הותרה. בעיה נוספת בעשיית מו"מ עם נוכרים היא חיזוק פיננסי של מוסדות הע"ז (ע"י מיסים ומסחר), גם כאן ראינו בראשונים אסרו דווקא מסחר הגורם באופן ישיר לריבוי ע"ז.

 כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תשס"ט
 עורך: אביעד בינשטוק

 בית המדרש הירושלמי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 *
 משרדי בית המדרש הירושלמי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il

7 הראב"ד מבסס את שיטתו על המשנה בעדויות (ה:א) המשתמשת בביטוי 'טובה' בהקשר של תמורה על הנאה מפירות שביעית, שם לא ניתן לומר כי מדובר בטובה ממונית שאז הדבר יהפך לסחר בפירות שביעית.

8 חשוב להדגיש כי כנראה גם אסר העברות כספים העלולות להגיע לרשויות הע"ז. אלא שהוא חילק בין כספים המגיעים ישירות לפולחן לכספים המגיעים לקופת הע"ז ועלולים לשמש את הפולחן.

9 הירושלמי והתוספתא בפרק ה סוברים כי מותר לשכור חלילין של ע"ז אם השכר שלהם עובר לקופת המדינה ולא באופן ישיר לקופת הע"ז.

10 בנקודה זו חלוק הירושלמי על אתר, לדעתו עצם הליכה ליריד אסורה שכן היא מביע תמיכה והזדהות עם הע"ז, והדברים לשיטתו כפי שראינו לעיל בחנופה.